
Lili TIŠMA

POD OKUPACIJOM U ZAGREBU I VUKOVARU

Lili Štraus je rođena u Zagrebu 27. jula 1912. godine u porodici Regine, rođene Herman, i Josipa Štrausa, veterinara, koji je radio kao inspektor u Ministarstvu poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije. Njen ujak je slikar Oskar Herman. Ima sestru Aniku Štraus, udatu Kovač, koja je sa petoro dece preživela Drugi svetski rat. Majka Regina je na žalost stradala u Jajincima kraj Beograda 1942. godine.

Posle rata je radila u Predsedništvu Vlade FNRJ, potom u Turističkoj agenciji „Putnik“, pa u „Jugobanci“, i do penzionisanja kao sekretar Instituta za matematiku Univerziteta u Novom Sadu. Udala se 1963. za Teodora Tišmu.

Iz braka sa Bogomirom Hermanom, koji nije bio Jevrejin, ima kćerku Maju Herman, udatu Sekulić, doktora književnosti, koja trenutno živi u Njujorku.

Nemačku okupaciju Jugoslavije i stvaranje ustaške tzv. „Nezavisne Države Hrvatske“, najneposrednije i najbolnije sam osetila kroz odvođenje u logor majke Regine (Bebe) Štraus, rođene Herman, i hapšenje supruga Bogomira Hermana.

I danas, sa bremenom godina, imam pred očima majčin lik i njene duboke tamne oči koje su znale da planu ljutinom, ali su nas – oca,

sestru i mene – za 44 godine koliko su nas gledale, dovoljno toplo grejale da ih nikad ne zaboravimo, baš kao ni njen baršunast mecosopran koji smo svakog petka i subote s radošću slušale u vukovarskom hramu.

Moja majka Regina je uhapšena u februaru 1942. u Beogradu. Tu smo živeli još od 1934. sa ocem Josipom Štrausom koji je bio generalni inspektor Ministarstva poljoprivrede. Kad mi je otac umro 1935, majka je ostala da živi u Beogradu zahvaljujući očevoj penziji. Težinu bola zbog hapšenja majke i njenog odvođenja u logor na Sajmište, a zatim na stratište u Jajincima, odakle se nikad nije vratila, uvećava saznanje da je njeno hapšenje bilo posledica anonimne prijave nekog suseda koji je bacio oko na našu baštu.

Moj suprug Bogomir Herman, poreklom Nemač, publicist, bio je član Komunističke partije Jugoslavije od njenog osnivanja u Vukovaru 1919. To je bio čovek vrlo postojanih načela zbog kojih je u životu često plaćao visoku cenu. Ja sam se kao supruga i njegov životni saputnik, pored svih teškoća koje je donosilo poštovanje tih načela, ipak osećala sigurnom i zaštićenom jer sam ga doživljavala kao duboko ispravnog čoveka. Takav je bio i otac našoj kćerci Maji koja je bila njegov centar sveta.

Mog supruga je stvaranje ustaške države zateklo u Vukovaru u kome je imao oca, majku i braću. Ustaške vlasti su znale za njegova politička opredeljenja, ali ga je njegovo nemačko poreklo, bar privremeno, spaslo težih posledica. Međutim, na njega i još nekolicinu Vukovarčana sličnih uverenja, stalno se pazilo i samo je čekao pogodan trenutak za hapšenje. A taj trenutak je došao kad se ustaška vlast stabilizovala i kada je hapšenje ljudi sa komunističkom prošlošću bilo znak saradnje sa nemačkim vlastima. Bogomira su uhapsili krajem aprila 1941. i sa grupom političkih uhapšenika sproveli u Koprivnicu, u prolazni logor iz koga se odlazilo u Jasenovac. Srećna okolnost je bila ta da je u Koprivnici živio njegov prijatelj dr Branko Oberhofer sa suprugom Teom, takođe lekarom, inače kćerkom koprivničkog rabina. Dr Oberhofer je bio zadužen za pregled uhapšenika i odmah je kod Bogomira „konstatovao“ upalu slepog creva. S tom dijagnozom ga je držao u bolnici što je duže mogao, ali su ga ustaše ipak odvele u Jasenovac u decembru 1941. godine.

Mi supruge uhapšenih Vukovarčana smo se dogovorile da svaka od nas jednom mesečno nosi hranu za sve svoje dok su oni bili u Koprivnici, odnosno u Staroj Gradiški. Prilikom nošenja hrane u Staru Gradišku bila sam prvi put i ja uhapšena, ali i ubrzo puštena. Izgleda da nisu detaljno ispitivali moje poreklo. Ali i ta jedna noć u zatvoru bila je

dovoljna da sagledam dugačke kolone Srba, Jevreja i Cigana koje odlaze nekud daleko, ne znajući kakva ih sudbina očekuje.

Ipak, moje nemačko prezime (koje sam udajom preuzela od muža) nije više pružalo zaštitu.

Moje redovne posete Bogomiru i slanje paketa izgleda da su nekom postali sumnjivi i ja sam prilikom prve sledeće posete bila opet uhapšena. Provela sam noć u zatvoru u Staroj Gradiški, a sutradan puštena bez posebnih ispitivanja. Vratila sam se u Zagreb sa zebnjom, predosećajući da se na ovome neće završiti.

Lili Herman 1944. godine; desno: njena majka – Regina Beba Štraus

U Zagrebu sam stanovala kod porodičnog prijatelja dra Koporca, a hranila se kod ujaka dra Antona Gotliba i njegove supruge Anke. Znajući za Bogomirovo slabo zdravstveno stanje pisala sam ocu svog supruga, Franji Hermanu, moleći ga za pomoć i pri tom za slanje pisama koristila ime moje druge ujne Micike Gotlib, naivno verujući da njeno nemačko prezime i pre svega njena katolička vera mogu biti manje sumnjivi.

Bila je nedelja hladnog maja 1942. kada je neko usred porodičnog ručka oštro zalupao na vrata ujakovog stana. Ušao je ustaški policajac i izgovorivši moje ime, naredio da odmah pođem sa njim. Sećam se da

sam na sebi imala tamnoplavi kostim sa zaštrikanim zlatnim dugmadima. U prvom trenutku sam pomislila da bi bilo dobro da ih i sačuvam kao neku vrstu novca ako ostanem u zatvoru, ali sam od toga odustala jer bi mi ih sigurno oduzeli prilikom pretresa.

Ulazeći u kola, sa zaprepašćenjem sam primetila da se u njima već nalazi moja ujna Micika. Bilo mi je jasno da su uhvaćena pisma koja sam ja pisala navodeći njeno ime kao pošiljaoca. Zato sam tešila uplašenu Miciku, uveravajući je da se njoj ne može ništa desiti. Miciku su zaista odmah pustili, a mene odveli u podrum na saslušanje. Prvo saslušanje obavila je žena islednik, a ispitivanje je bilo kratko i odnosilo se samo na lične podatke. U policijskoj stanici sam ostala do uveče, kad me je jedan policajac poveo prema železničkoj stanici. Na moju molbu dozvolio mi je da svratimo do stana dra Koporca da bih se presvukla u nešto toplije. Tu sam zamolila služavku da moj kostim odnese tetki Anki.

Kada je voz krenuo, shvatila sam da idemo u Jasenovac. Prenoćili smo na jasenovačkoj stanici. Ujutru su me odveli u predlogor u kome sam sve do uveče čekala na saslušanje. Ispitivala su me dva ustaška policajca. U pratnji jednog ustaše poslali su me u neki stari mlin u blizini da tu prenoćim. Mlin je bio na sprat, a klozet se nalazio neposredno pored moje sobe. Moj sprovodnik mi je predložio da zajedno spavamo kako bi mi, navodno, bilo toplije. Trgla sam se iznenađeno i odgovorila kako sam ja poštena hrišćanka koja voli svog muža i po cenu života ga ne bi prevarila. Reakcija ustaše bila je sasvim neočekivana s obzirom na okolnosti. Pocrveneo je i samo tiho rekao: „Oprostite“. Kasnije mi je doneo jastuk i ćebe, a sutradan hranu i voće što ih je poslala njegova žena kojoj je pričao o meni.

U toku boravka od nekoliko dana u tom mlinu susrela sam se sa Adom Klajn, sestrom blizakinjom Huga Klajna, dugogodišnjeg Bogomirovog i mog prijatelja. Sa Adom su bila i njena deca. Kad god sam mogla doturala sam im hranu koju mi je ustaša donosio od svoje žene. Na žalost, ni Ada ni njena deca nisu se vratili iz logora.

Posle nekoliko dana boravka u predlogoru u Jasenovcu, ponovo su me sproveli u Zagreb, u zatvor na trgu N. gde su me ispitivala dvojica istražitelja. Dobro se sećam te scene: njih dvojica me gledaju nadmoćno, s podsmehom, i odmah mi podmeću list hartije uz zahtev: „Navedite svoje porijeklo i vjeroispovjest prije nego što ste se udali za Bogomira Hermana.“ Znala sam odavno da će mi to pitanje biti postavljeno pod ovim ili sličnim okolnostima. Pred oči su mi sasvim jasno izašli likovi mog oca Josipa i nežne majke Regine kako idu u koloni bez povratka i, najzad, mog dragog bledog i bolesnog supruga. Napisati „katolik“ u

nekoj slaboj nadi da bi mi to možda poštedelo život bila bi izdaja ova tri draga bića, a moj život, bude li ga uopšte i bilo, postao bi prazan i bezvredan. Uzela sam pero i odlučno u rubriku upisala „Židovka“, a oni su to crvenom olovkom podvukli do kraja stranice!

Iz zatvora na trgu N. odveli su me u zatvor na Savskoj cesti i naredili da sa svim ostalim zatvorenicama stojim u hodniku. Satrvena umorom podigla sam pogled u jednom trenutku i prepoznala Hansa Celinščaka, malog neuglednog Hanziku, dugogodišnjeg neuspelog udvarača moje prijateljice Zlate Šik, kako sada u ustaškoj uniformi ide hodnikom prema meni. Prepoznavši me namignuo mi je i na izgled osorno viknuo: „Vi ćete još večeras biti strijeljani!“ Prošao je pored mene i počeo da proziva ostale zatvorenice. Te večeri sam pomislila da će mi neko ujutro doneti svež hleb i toplu kafu. I zaista, ujutru se pojavio ustaša sa lončetom tople kafe, parčetom hleba i pitanjem ko je Ljiljana Harvej. Shvativši da je reč o meni ustala sam i prišla mu. Rekao je da mi to šalje gospodin Celinščak i da će on ponovo doći po mene da me vodi kod njega na saslušanje. Podelila sam kafu i hleb sa ostalim zatvorenicama kojima je to bio prvi topao obrok posle mnogo dana.

Ubrzo je isti ustaša došao po mene i odveo me kod Celinščaka. On me je smirivao uz obećanje da će učiniti sve da mi pomogne. U zatvoru na Savskoj cesti ostala sam sve do kraja jula 1942, kada sam puštena.

Po izlasku iz zatvora nastanila sam se kod gospođe Jančić, majke moje drugarice Dragice Kajfeš, supruge dra Kajfeša koji je bio asistent kod mog ujaka dra Antona Gotliba. U toku leta 1942, moj suprug Bogomir je sa grupom zatvorenika koji su imali nemačko prezime prebačen iz Jasenovca u Vukovar, sa obavezom da se tri puta dnevno javlja policiji.

Boravak kod gospođe Jančić bio je bezbedan sve do kasne jeseni 1942, kad su ustaške vlasti izdale naredbu da se svi koji su rođeni kao Jevreji moraju prijaviti vlastima kao i njihovi stanodavci pod pretnjom smrtne kazne ukoliko to ne učine.

Morala sam da napustim tu dragu ženu koja je učinila sve da se osećam zaštićenom. Prihvatila sam ponudu svoje drugarice Đine Buterin, udate Šarić, čiji je suprug bio pravnik i svojim vezama u vlastima mogao da pruži zaštitu osobama sa nemačkim prezimenom, da pređem da stanujem kod njih. U međuvremenu, početkom leta 1943, moj suprug je iz Vukovara prebačen u Zagreb da radi u administraciji jedne domobranske jedinice. Istovremeno je bio mobilisan. Šarić je i njega primio na stan i tako smo posle dužeg vremena, opet bili zajedno. Međutim, boravak kod Šarića je postao opasan kada me je prepoznao

ustaški šofer koji je u Vukovaru stanovao kod moje tetke. Uspeli smo privremeno da se sklonimo kod majke Đine Šarić, ali smo bili svesni da moramo tražiti vezu da što pre odemo u partizane. Preko Gotlibovih, upoznala sam šefa bolničkog voznog parka Oberola, za koga sam znala da je bio predratni komunista i da ima mogućnosti da nas prebaci u partizane. Boravak u Zagrebu kod gđe Buterin postao je zaista opasan, naročito posle kapitulacije Italije septembra 1943. Morali smo opet da tražimo sklonište dok ne dobijemo vest od Oberola kada ćemo moći da se prebacimo na slobodnu teritoriju.

Gostoprimstvo nam je, na svoj veliki rizik, pružila gđa Frangeš, supruga dr Frangeša, profesora Zagrebačkog sveučilišta.

I najzad, krajem septembra 1943. Oberol je preko Dubrave uspeo da nas prebaci na slobodnu teritoriju – u partizane.

Pišem ovo da bih svedočila o spletu okolnosti da jedna mlada Jevrejka, udata za Nemca, ostane živa u ustaškom Zagrebu, uspe da ode u partizane i dâ svoj doprinos borbi protiv fašizma, ali pre svega, da bih se zahvalila svima onim koji su mi, izlažući se ličnoj opasnosti, pružili pomoć i zaštitu.